

УДК 316.46:161.1(477+73)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-40>

Владислав БУЛИНІН,

orcid.org/0000-0003-4185-1349

аспірант кафедри освітології та інноваційної педагогіки

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

(Харків, Україна) vbulynin.science@gmail.com

СУТЬ ПОНЯТТЯ ІДЕЙ ЛІДЕРСТВА ЯК НАУКОВОЇ КАТЕГОРІЇ США ТА УКРАЇНИ

Лідерство є однією з найважливіших тем, що розглядаються як у наукових колах, так і у практичній площині. У статті розглянуто сутність ідей лідерства як наукової категорії в контексті США та України. Досліджується, як культурні, соціальні та історичні фактори впливають на формування та сприйняття лідерства у двох різних країнах. Предметом цієї статті є аналіз суті поняття лідерства як наукової категорії у США та Україні з погляду різних гуманітарних наук – педагогіки, психології, соціології, політології.

У статті також розглянуто ключові аспекти лідерства, такі як харизма, трансформація, адаптивність. Особлива увага приділена порівнянню українських та американських моделей лідерства, що дозволяє виявити спільні риси та відмінності між ними. Це порівняння допомагає зрозуміти, як глобальні тенденції впливають на національні підходи до лідерства і як культурні особливості можуть модифікувати загальноприйняті концепції.

Аналізуються також практичні аспекти застосування лідерських ідей в освіті, соціології, науці, політиці та державному управлінні в обох країнах. Особливо підкреслюється роль лідерства в умовах кризових ситуацій, таких як економічні політичні зміни та соціальні трансформації, традиції демократичного врядування, наслідків пост-радянського спадку.

Основні висновки статті підкреслюють важливість інтеграції теоретичних знань і практичних навичок лідерства. Висвітлено необхідність міждисциплінарного підходу до вивчення лідерства, що включає психологічні, соціологічні, культурологічні та інші аспекти. Запропоновано перспективи подальших досліджень, які могли б поглибити розуміння цього багатогранного явища та його впливу на розвиток суспільства.

Таким чином, стаття робить вагомий внесок у розвиток теорії лідерства, порівнюючи підходи США та України, що сприяє більш глибокому розумінню ролі лідерства у сучасному світі.

Ключові слова: лідерство, лідер, наука, поняття, США, Україна.

Vladislav BULYNIN,

orcid.org/0000-0003-4185-1349

Graduate Student at the Department of Education and Innovative Pedagogy

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

(Kharkiv, Ukraine) vbulynin.science@gmail.com

THE ESSENCE OF THE IDEA OF LEADERSHIP AS A SCIENTIFIC CATEGORY IN THE USA AND UKRAINE

Leadership is one of the most important topics considered both in academic circles and in practice. This article examines the essence of leadership as a scientific category in the context of the United States and Ukraine. It explores how cultural, social and historical factors influence the formation and perception of leadership in two different countries. This article analyses the essence of the concept of leadership as a scientific category in the United States and Ukraine from the perspective of various humanities – pedagogy, psychology, sociology, and political science.

The article also discusses key aspects of leadership, such as charisma, transformation, and adaptability. Particular attention is paid to the comparison of Ukrainian and American leadership models, which allows us to identify common features and differences between them. This comparison helps to understand how global trends influence national approaches to leadership and how cultural peculiarities can modify generally accepted concepts.

It also analyses the practical aspects of applying leadership ideas in education, sociology, science, politics and public administration in both countries. The role of leadership in crisis situations, such as economic and political changes and social transformations, traditions of democratic governance, and the consequences of the post-Soviet legacy are particularly emphasised.

The main conclusions of the article emphasise the importance of integrating theoretical knowledge and practical leadership skills. The necessity of an interdisciplinary approach to the study of leadership, including psychological, sociological, cultural and other aspects, is highlighted. Prospects for further research that could deepen the understanding of this multifaceted phenomenon and its impact on the development of society are suggested.

Thus, the article makes a significant contribution to the development of leadership theory by comparing the approaches of the United States and Ukraine, which contributes to a deeper understanding of the role of leadership in the modern world.

Key words: leadership, leader, science, concept, USA, Ukraine.

Постановка проблеми. Лідерство є однією з базових складових суспільства на сучасному етапі його розвитку, яке впливає на розбудову політики, економіки, соціальних відносин та інших галузей суспільного життя. Дослідження сутності поняття лідерства з позицій різних наукових дисциплін, таких як педагогіка, психологія, соціологія та політологія, дозволить з'ясувати різноманітні підходи та перспективи подальшого поглибленого вивчення поняття «лідерство» в США та Україні. Порівняльний аналіз дозволить виявити спільні та відмінні характеристики поняття «лідерство» в рамках різних наук між цими країнами. Загалом таке дослідження має велике значення і для теоретичної науки в якості систематизації існуючих поглядів, так і практики – для подальшого розвитку суспільства в умовах глобалізації

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед іноземних науковців проблематику категорії «лідерство» досліджували Дж. Шеннон, Б. Бас, Дж. Пейдж, А. Менегетті, К. Левін, Д. МакГрегор, Р. Даал, П. Друкер, В. Банк, Р. Стогділл, Г. Моска, К. Левін, Р. Блейк, В. Врум, Л. Селічмен, Дж. Бернс, Б. Аволіо, Дж. Дьюї, К. Лейвінгтон, В. Парето, Е. Хьюз, Дж. Коттер, Р. Такер, Р. Фішер та інші.

З вітчизняних дослідників варто виокремити Л. Карамушку, Н. Данилевич, С. Калашнікова, В. Михайличенко, Ю. Левенця, О. Сороку, Ф. Рудич, М. Кохан, Л. Пашко, О. Собчишин, Т. Титаренко, Г. Андрєєва, А. Рудську, Н. Горішну, С. Нестуля, В. Солдатенко, Г. Слозанську, О. Кузнецову та інших.

Водночас, варто зазначити, що у вітчизняній науковій літературі бракує комплексних дослідження, які б систематизували, аналізували та порівнювали погляди педагогіки, психології, соціології, політології на лідерство як наукову категорію в поглядах науковців з різних країн та континентів. Це, у свою чергу, і стало причиною, яка зумовила зазначений науковий пошук.

Мета статті: Вивчити та порівняти поняття лідерства з погляду педагогіки, психології, соціології та політології як у США, так і в Україні з метою виявлення спільних та відмінних аспектів розуміння цього явища в культурному, історичному та соціально-політичному контексті обох країн.

Завдання статті:

1. Провести огляд літератури щодо поняття лідерства в педагогіці, психології, соціології та політології.

2. Визначити ключові аспекти розуміння лідерства в американській та українській науці.

3. Сформулювати напрями майбутніх досліджень для подальшого розвитку теорії та практики лідерства в обох країнах.

Виклад основного матеріалу. Історія вивчення лідерства як наукової категорії датується трохи більше 120 років тому. Воно привернуло увагу багатьох науковців, які прагнули зрозуміти суспільство і його розвиток в непростий для світу час, коли роль лідерства значно виросла у зв'язку з процесами демократизації, публічності, глобалізації. Як зазначають дослідники, до кінця XIX ст. – початку XX ст. поняття «лідерство» розглядалося з точки зору політики й економіки, і лише потім отримало поширення в інших науках у 1930-х роках, після досліджень американських вчених – К. Левіна і його послідовників, які розширили розуміння поняття «лідерство» на інші сфери суспільного буття, виокремили три типи лідерства, які залишаються базою і для сучасних науковців (демократичний, автократичний та ліберальний) (Слюсаренко, 2016а). Це стало основою для подальших досліджень.

Наразі єдиного визначення для такого міждисциплінарного поняття, як «лідерство», немає, але варто звернути увагу на наступні:

– це вплив на групи людей, що спонукає їх на досягнення спільної мети (Дж. Террі) (Черкашин, 2016а);

– це міжособистісна взаємодія, що проявляється в певній ситуації за допомогою комунікаційного процесу і спрямована на досягнення специфічної мети або цілей (П. Друкер) (Палагнюк, 2022а);

– це міжособова взаємодія, що проявляється при конкретній ситуації за допомогою комунікаційного процесу і має на меті досягнення цілей (Р. Танненберг, Ф. Масалик та І. Вешлер) (Черкашин, 2016б);

– це взаємовідносини між лідером і членами групи, які чинять вплив один на одного і спільно прагнуть реальних змін і досягнення результатів, що відбивають загальну мету (Р.Л. Дафт) (Кожушко, 2020: 87-88);

– це партнерство, що має на увазі взаємну довіру між двома людьми, які працюють разом для досягнення загальних цілей (К. Бланшар), (Палагнюк, 2022б);

– це положення (статичний аспект) і процес впливу (динамічний аспект), в основі яких – прояв лідерських якостей особистості (Енциклопедії сучасної України) (Калашнікова С., Зоткін А., 2016);

– це процес психологічного впливу однієї людини на інших у їх спільній життєдіяльності, який здійснюється на основі сприйняття, наслідування, навіювання, розуміння один одного (Словник економічних термінів, Україна) (Слюсаренко, 2016б).

Категорія «лідерство» нерозривно пов'язано з поняттям «лідер», яке відображає характерні риси зазначеної категорії загалом – відповідальність, вміння керувати іншими та наявність ресурсів для реальних дій. Це відображено в роботах низки науковців, зокрема: за Р.М. Стогділлом, лідер – людина, яка береться за справу сама або розподіляє завдання між членами групи так, щоб кожен з них міг виявити ініціативу (Сергеєва та ін., 2015а), за Д. Дженкінсом – це людина, яка бачить конкретну мету та шляхи її досягнення, має досить сил і можливостей це зробити (Сергеєва та ін., 2015б).

Так як лідерство пронизує всі сфери життя суспільства, від політики до освіти, логічно, що це поняття опинилося в полі зору наукових розвідок низки дослідників з різних держав, зокрема – США. І з проголошенням Незалежності до таких досліджень активно долучилися вітчизняні вчені. Тому далі коротко розглянемо й порівняємо основні погляди на поняття «лідерство» в суспільних науках США та України.

Соціологія. Розглядає «лідерство» як важливу категорію для суспільних відносин, визнає основоположну роль для суспільних змін та соціального буття загалом. Для соціології лідер є своєрідним драйвером, координатором розвитку суспільства.

Класики американської соціологічної науки, зокрема Р. Бейлз, стверджують, що лідерство – це прийняття особливої ролі. На його думку, існують дві лідерських ролі, які значно відрізняються одна від одної: роль професіонала, яка призначена для розв'язання проблем і проявляється у пропозиціях, думках, що висловлюються лідером стосовно роботи, яка виконується; та роль «соціально-емоційного спеціаліста», пов'язана з розв'язанням проблем людських стосунків. Запорукою успіху діяльності групи є їх успішне поєднання (Слюсаренко, 2016с).

Сучасні американські науковці відзначають, що лідерство відіграє значну роль у створенні вищого ступеня буття людини (автор вживає висловлювання «стан розуму, яким є суспільство»), а лідери можуть служити символами моральної єдності суспільства, виражати цінності, які об'єднують народ (Larry F, 2023а). Також важливим є те, що лідери можуть спланувати та сформулювати цілі, які виведуть людей з їхніх дріб'язкових турбот, винесуть їх над конфлікти, які роздирають суспільство, і об'єднують їх у прагненні до цілей, гідних їхніх зусиль (Larry F, 2023б).

Сучасна українська соціологічна наука думка вбачає в лідерстві, з одного боку, соціальні відношення домінування і підкорення у групі, організації, суспільстві, що базуються на здатності

лідерів приймати рішення і здійснювати вплив, а з іншого – функції, які виконуються лідерами у групі, плануюча, координуюча і контролююча діяльність, що здійснюється вищими членами групи (Слюсаренко, 2016d). Українські вчені, зокрема О. Пономарьов, визнавали, що лідерство відіграє виключно важливу роль в процесах життєзабезпечення й розвитку суспільства та соціальних груп різного масштабу і призначення (Черкашин, 2016с).

Тобто, американські науковці більше акцентують увагу на професіоналізмі, символізмі, веденні людей лідером вперед та розвитку суспільства, а українські – на підпорядкуванні, контролі та здійсненні впливу. Можна припустити, що таке тяжіння до авторитарних характеристик є відлунням довгого тоталітарного минулого України, яке відобразилося на всіх сферах життя, включаючи бачення ролі лідера в суспільстві за зразком авторитаризму, а не демократії та лібералізму, як в США.

Психологія. Для цієї науки характерний підхід до лідерства як категорії, яка зумовлена наявністю низки психологічних якостей, що формують лідера як такого, що здатний вести за собою людей. Лідерство розглядається як своєрідна горизонтальна та двостороння взаємодія лідера та його аудиторії.

Американський класик психологічної науки О. Тід, яскравий прихильник теорії рис, відзначав, що лідерство зумовлюється особливими рисами лідера (емоційна витривалість, розуміння специфіки організації і напрямів її діяльності, ентузіазм, дружелюбність і прив'язаність, порядність), які є важливими для переконання аудиторії слідувати за ним (Сопівник, 2012: 106).

Його колега, А. Мітлош, підходила до категорії лідерства з позицій обдарованості – особливого поєднання якостей, умінь і психологічних особливостей особистості, які забезпечують вплив, успіх та провідні позиції в системі міжособистісних стосунків, ефективне управління групою, а також творчий підхід до вирішення соціальних проблем (Мітлош, 2007: 138).

Сучасні американські дослідники, зокрема, Г. Аморетті відзначають, що кожна людина при народженні може володіти більшою чи меншою мірою потенціалом бути лідером (Amoretti, 2022а). Цей потенціал може бути реалізований більшою чи меншою мірою залежно від середовища, в якому людина росте, і досвіду, який він або вона отримає протягом свого життя (Amoretti, 2022б).

С. Рейхер як представник нової хвилі психології лідерства, відзначає, що ефективні лідери повинні працювати над тим, щоб зрозуміти цінності та думки своїх послідовників, замість того,

щоб припускати абсолютну владу, щоб уможливити продуктивний діалог з послідовниками про те, що втілює та відстоює група, а отже, як вона має діяти (Reicher, 2007a). Також під керівництвом він має на увазі здатність формувати те, що послідовники насправді хочуть робити, а не акт примусу до виконання за допомогою винагород і покарань (Reicher, 2007b). Окремо він відзначає демократичність влади лідера – «зважаючи на те, що хороше керівництво залежить від співпраці та підтримки з боку учасників, ця нова психологія керівництва заперечує уявлення про те, що керівництво – це виключно процес, що йде зверху вниз».

Сучасні українські дослідники відзначають, що керівництво – це типова для лідера (керівника) система прийомів впливу на підлеглих; соціально-психологічний феномен, що належить до динамічних процесів у малій групі; поняття, що характеризує відношення домінування і підкорення у групі (Слюсаренко, 2016е).

Деякі науковці відзначають визначальну роль власного життєвого досвіду для керівництва. Зокрема, А. Черкашин, вважає важливою складовою керівництва наявність боротьби з несприятливими зовнішніми обставинами. Він зазначає, що лідери, які зростали в сім'ях з високим соціальним статусом, благополучним економічним та емоційним станом, відзначаються деякою соціальною інфантильністю, що проявляється у значно нижчій соціальній активності (Черкашин, 2016d).

Тобто, американські психологи визначають вагому роль при визначенні поняття «керівництво» рівності, співпраці для досягнення поставлених цілей, підтримки, а українські – з важливості впливу, домінування, частково ототожнюючи лідера та керівника. На нашу думку, це не є вірним, адже керівник може бути лідером лише формально, не маючи авторитету в аудиторії, а натомість неформальним, справжнім лідером, який буде вести за собою та здійснювати вплив, буде особа з набором низки психологічних характеристик. Водночас, і українські, і американські дослідники відзначають важливість власного досвіду лідера та наявність пройденого шляху боротьби з зовнішніми обставинами.

Політологія. Розглядає керівництво як основу для політики та політичного буття суспільства, взаємодії політичного керівництва держави з народом. Для політології вивчення керівництва пов'язане з питанням співвідношення демократичного суспільства та закономірностей його взаємодії з політичними партіями, бюрократією.

Класики американської науки відзначають, що категорія керівництва стала визначальною для ре-

лізації політики саме у ХХ столітті. Зокрема, для цього стали визначальними тенденції продуманої маніпуляції ірраціональністю політичним керівництвом через величезний владний потенціал масових комунікацій та поступове витіснення з політики аматора професійним політиком і державним службовцем (Macneil, 2005a).

Наприклад, М. Вебер розглядав керівництво з позицій джерела політичної влади, виділяючи традиційну, харизматичну та раціонально-законну легітимність (Кожем'якіна, 2021: 52).

А. Селігмен розглядав поняття «керівництво» у політиці через призму надзвичайного посилення влади політичних керівників у ХХ столітті, відзначав важливість досліджень в рамках традиційної демократичної теорії проблематики саме політичного керівництва, його характеристик успішності, «рецептів» популярності в суспільстві (Морарь, 2010: 182).

Також питання керівництва цікавило американських політиків як безпосередніх практиків як категорія взаємної синергетичної співпраці державного керівництва з народом. Зокрема, президент Д. Ейзенхауер зазначав, що керівництво – це мистецтво змусити когось іншого зробити те, що ти хочеш зробити, тому що він хоче це зробити (Карковська, 2019: 99).

Українські політологи, у свою чергу, розглядають керівництво не лише як набір неординарних якостей і здібностей лідера, а й особливий вид міжособистісних взаємин (С. Кузнєцова, А. Пахарев, М. Школяр), визначають його як категорію, вплив якої є цілеспрямованим і передбачуваним, характеризується тривалістю часу та динамічністю (Слюсаренко, 2016f). Також вітчизняні науковці відзначають велику роль розвитку суспільства при формуванні керівництва та зазначають, що принцип керівництва починає ефективно діяти в міру поступу організованості суспільства, а інститут керівництва яскраво проявляється у тоталітарно-авторитарних режимах влади (Кухта, Теплоухова, 1997а). Натомість, на їх думку, в режимах ліберальної демократії інститут керівництва заступається інститутом бюрократичного керівництва – тобто, панує тенденція до ототожнення лідера з керівником, що звичайно не відкидає появи неформальних, опозиційних лідерів так званого «тіньового» характеру (Кухта, Теплоухова, 1997b).

Тобто, американські дослідники розглядають поняття керівництва в тісному зв'язку з поняттями демократії, професійності, впливу медіа, а українські – як передбачувану категорію, яскраво представлену в авторитарно-тоталітарних режимах. На нашу думку, відсутність комплексних досліджень

важливості поняття лідерства та його механізмів функціонування в демократичному суспільстві пов'язано саме з відсутністю вікового досвіду життя суспільства, формування кількох поколінь лідерів в умовах демократії та громадянського суспільства в Україні.

Педагогіка. Розглядає категорію «лідерства» в контексті освіти і навчання, стосунків «викладач»-«учень», стратегічній ролі вчителя-лідера в житті дітей та суспільства загалом.

В американській педагогічній думці представлені такі підходи до лідерства:

– все починається з природного потягу – бажання служити, а завдання лідера полягає в досягненні загальних цілей через забезпечення добробуту послідовників і підлеглих (Р. Грінліф) (Бибик, 2021а). Статус лідера не дає особливих привілеїв, але наділяє відповідальністю, лідерство-служіння – це спроба стати краще, стати таким, аби інші з радістю слідували за вами (Бибик, 2021б).

– лідерство завжди спрямоване на вирішення питань змін, лідери залучають послідовників, пропонуючи змінити принаймні один аспект особистих обставин послідовників. Між лідером і керованим існує двосторонній зв'язок, і у певному сенсі можна стверджувати, що зміни є апіорною частиною лідерства (Н. МакНейл) (Macneill, 2005b).

У свою чергу, в українській педагогічній думці панують наступні підходи до лідерства:

– лідером є людина, яка веде за собою команду для досягнення спільної мети (О. Клочко) (Савченко, 2023а);

– лідером є особистість, яка має розвинені комунікативні здібності, здатність ефективно впливати на інших з метою співпраці в команді (С. Гармаш) (Савченко, 2023б);

– лідер є особистістю з потенціалом, який цінний для групи і завдяки якому вона може впливати на інших людей (Н. Мараховська) (Мараховська, 2009: 10);

– лідерство є здатністю пробуджувати мрії людей, це можливість впливати на людей і спрямовувати їхню діяльність на досягнення командних, організаційних чи корпоративних цілей (Л. Сергєєва) (Савченко, 2023с);

– лідер, передусім слуга, що хоче бути корисним суспільству і ставить інтереси спільноти вище від власних, а лідерство – це практична філософія людей, які обирають спочатку служіння і лише потім – лідерство як ще один спосіб служіння (Д. Волківська) (Бибик, 2021с).

Тобто, американські педагоги визначають лідерство через взаємодію і служіння, а українські – спрямування, вміння вести вперед за собою та здійснення впливу. Водночас, в Україні теж розпочалися дослідження лідерства з позицій служіння та відмови від власних інтересів.

Різниця контекстів підходів науковців США та України. Загалом роботи дослідників обох держав переважної більшості наук рухаються в одному напрямі при визначенні поняття лідерства, як було детальніше зазначено вище, але є певні відмінності.

На нашу думку, це пов'язано з історичним контекстом проведення досліджень (історія незалежності України є значно коротшою, ніж у США), політичним (період тоталітаризму не давав змоги вивчати лідерство комплексно і незалежно), суспільним (через тривалий період тоталітарного минулого в українському суспільстві продовжується формування демократичних інституцій та інститутів громадянського суспільства, які є предметом вивчення дослідників).

Напрями подальших наукових розвідок. На нашу думку, актуальними є подальші дослідження лідерства в контексті глобальних суспільно-політичних трансформацій, впливу війни на трансформацію поняття «лідерство» в Україні та світі.

Висновок. Отже, можна зробити висновок, що лідерство стало предметом активних наукових розвідок в США з початку ХХ сторіччя, а в Україні – з проголошення незалежності.

Визначальними засадами для міждисциплінарного розуміння поняття «лідерство» є визнання важливості набору психологічних характеристик лідера, наявність власного життєвого досвіду з подолання об'єктивних проблем, готовність до служіння та визначення суспільних інтересів вище власних, побудова двосторонніх зв'язків з аудиторією, налагодження демократичного стилю спілкування та побудови спільної роботи задля досягнення суспільно значущих цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Слюсаренко О. О. Поняття «лідер» і «лідерство» в сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «педагогіка. соціальна робота»*. 2016. Вип. 2 (39). С. 244-246.
2. Черкашин А. Дефініція лідерства у працях вітчизняних учених. *Право і Безпека*. 2016. № 4. С. 157-161.
3. Палагнюк Ю., Файчук О. Соціальна робота в умовах сучасних викликів: досвід і перспективи розвитку: колективна монографія. Миколаїв: Вид-во Ємельянова Т. В., 2022. 511 с.
4. Кожушко Л. Ф. Лідерство як передумова ефективної системи менеджменту організації. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2020. Вип. 4. С. 85-95.

5. Калашникова С., Зоткін А. Лідерство: Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк [та ін.]. НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2016. [електронний ресурс]. Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-55444> (дата звернення: 20.05.2024).
6. Сергеева Л., Кондратьєва В., Хромей М. Лідерство: навч. посібн. /за наук. ред. Л. Сергеевої. Івано-Франківськ: «Лілея НВ». 2015. 296 с.
7. Larry F. Ross. Sociology of Leadership: Why is Self-Leadership so Hard? 2023. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/sociology-leadership-why-self-leadership-so-hard-dr-larry-f-ross/> (accessed 20.05.2024).
8. Сопівник Р. Ретроспективний аналіз основних теорій лідерства. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. Вип. 4. С. 104-109.
9. Мітлош А. В. Психологічні особливості творчої діяльності лідера. Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості та обдарованості: зб. наук. пр. / за ред. В. О. Моляко. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2007. С. 137-142.
10. Amoretti G. Leader and Leadership from a psychological perspective. *Geopolitical Social Security and Freedom Journal*. 2022. 5(1):99-106. URL: https://www.researchgate.net/publication/364598185_Leader_and_Leadership_from_a_psychological_perspective (accessed 20.05.2024).
11. Reicher S. The New Psychology of Leadership. *SA Mind*. 2007. Vol. 18, № 4, p. 22. URL: <https://www.scientificamerican.com/article/the-new-psychology-of-leadership-2007-08/> (accessed 20.05.2024).
12. Macneill N. Pedagogic Leadership: Refocusing on Learning and Teaching. *IEJLL: International Electronic Journal for Leadership in Learning*. 2005. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ985373.pdf> (accessed 20.05.2024).
13. Кожем'якіна О. М. Міфоаналітична концептуалізація лідерства в соціології уяви Ж. Дюрана. *Укр. соціум*. 2021. № 1. С. 49-59.
14. Морарь М. Політичне лідерство: проблеми теорії та методології. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 1. С. 177-190.
15. Карковська В. Я. Сучасне лідерство: особливості, вимоги, проблеми та помилки. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2019. № 5. С. 98-102.
16. Кухта Б., Теплоухова Н. Політичні еліти і лідери. Львів: Кальварія, 1997. 224 с.
17. Бибиц Д. Становлення феномену соціального лідерства у науковому просторі соціальної роботи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2021. № 1 (7). С. 14-18.
18. Савченко Л. Розвиток ціннісних аспектів педагогічного лідерства у закладах загальної середньої освіти засобами проєктної діяльності. *Український Педагогічний журнал*. 2023. Вип.2. С. 156-161.
19. Мараховська Н. В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу: автореф. дис... канд. пед. наук: спеціальність 13.00.04. Харків. 2009. 21 с.

REFERENCES

1. Slyusarenko O. O. (2016) Poniattia «lider» i «liderstvo» v suchasni naukovi literaturi. [Concepts of «leader» and «leadership» in modern scientific literature] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Serii: «pedagogika, sotsialna robota» – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: «pedagogy, social work», 2 (39). 244-246. [in Ukrainian].
2. Cherkashin A. (2016) Definitsiia liderstva u pratsiakh vitchyznianskykh uchenykh [Definition of leadership in the works of domestic scientists] *Pravo i Bezpeka – Law and Security*, 4. 157-161. [in Ukrainian].
3. Palahniuk Yu., Faichuk O. (2022) *Sotsialna robota v umovakh suchasnykh vyklykiv: dosvid i perspektyvy rozvytku* [Social work in the minds of current conversations: evidence and prospects for development: collective monograph] / Col. auto; for zag. ed. prof. Yu. Palagnyuk, associate professor O. Faychuk. Mikolaiv: View: Emelyanova T.V., 511 [in Ukrainian].
4. Kozhushko L. F. (2020) *Liderstvo yak peredumova efektyvnoi systemy menedzhmentu orhanizatsii* [Leadership as a change of mind for an effective management system of an organization] *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia. Ekonomichni nauky – Bulletin of the National University of Water State and Nature Conservation. Economic sciences*. 4. 85-95. [in Ukrainian].
5. Kalashnikova S., Zotkin A. (2016) *Liderstvo* [Leadership] *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy NAN Ukrainy, NTSh – Encyclopedia of Ukraine NAS of Ukraine, NTS / Editorial Board: I. Dzyuba, A. Zhukovsky, M. Zheleznyak [ta in.]. K.: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine* [in Ukrainian]. URL: [//esu.com.ua/article-55444](https://esu.com.ua/article-55444)
6. Sergeeva L., Kondratieva V., Khromey M. (2015) *Liderstvo: navch. posibn.* [Leadership: study guide] / za nauk. red. L. Serheievoi – for sciences. ed. L. Sergeeva. Ivano-Frankivsk: “Lileya NV”. 296 [in Ukrainian].
7. Larry F. Ross. (2023) *Sociology of Leadership: Why is Self-Leadership so Hard?* / Dr. Larry F. Ross. [in English]. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/sociology-leadership-why-self-leadership-so-hard-dr-larry-f-ross/>
8. Sopivnik R. (2012) *Retrospektyvnyi analiz osnovnykh teorii liderstva* [Retrospective analysis of the main theories of leadership] *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 4. 104-109. [in Ukrainian].
9. Mitlosh A. V. (2007) *Psykhologichni osoblyvosti tvorchoi diialnosti lidera* [Psychological features of the creative activity of a leader] *Aktualni problemy psykhologii: Problemy psykhologii tvorchosti ta obdarovanosti: zb. nauk. pr. – Current problems of psychology: Problems of psychology of creativity and talent: collection of scientific papers* / za red. V. O. Moliako – per ed. V. O. Molyako. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. 2007. – Zhytomyr: Publishing house of Zhytomyr Ivan Franko University. 137-142. [in Ukrainian].

10. Amoretti G. (2022) Leader and Leadership from a psychological perspective. *Geopolitical Social Security and Freedom Journal*, 5(1):99-106. [in English]. URL: https://www.researchgate.net/publication/364598185_Leader_and_Leadership_from_a_psychological_perspective
11. Reicher S. (2007) The New Psychology of Leadership. *SA Mind*, Vol. 18 № 4. 22. [in English]. URL: <https://www.scientificamerican.com/article/the-new-psychology-of-leadership-2007-08/>
12. Macneill N. (2005) Pedagogic Leadership: Refocusing on Learning and Teaching. *IEJLL: International Electronic Journal for Leadership in Learning*. [in English]. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ985373.pdf>
13. Kozhem'yakina O. M. (2021) Mifoanalytichna kontseptualizatsiia liderstva v sotsiologii uiavy Zh. Diurana [Mythoanalytical conceptualization of leadership in sociology by J. Durand] *Ukr. sotsium – Ukr. society*, №1. 49-59 [in Ukrainian].
14. Morar M. (2010) Politychne liderstvo: problemy teorii ta metodologii [Political leadership: problems of theory and methodology] *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific notes to the Institute of Political and Ethnic Research. I. F. Kuras NAS of Ukraine*, 1. 177-190. [in Ukrainian].
15. Karkovska V. (2019) Suchasne liderstvo: osoblyvosti, vymohy, problemy ta pomylky [Such leadership: specialties, advantages, problems and mercy] *Derzhava ta rehiony. Seriya : Ekonomika ta pidpriemnytstvo. – State and region. Series: Economics and entrepreneurship*, 5. 98-102. [in Ukrainian].
16. Kukhta B., Teploukhova N. (1997) Politychni elity i lidery [Political elites and leaders]. Lviv: Kalvariya. 224 [in Ukrainian].
17. Bibik D. (2021) Stanovlennia fenomenu sotsialnoho liderstva u naukovomu prostori sotsialnoi roboty [Formation of the phenomenon of social leadership in the scientific field of social work] *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsialna robota – Bulletin of the Kiev National University named after Taras Shevchenko. Social work*, 1(7). 14-18 [in Ukrainian].
18. Savchenko L. (2023) Rozvytok tsinnisnykh aspektiv pedahohichnoho liderstva u zakladakh zahalnoi serednoi osvity zasobamy proiektnoi diialnosti [Development of valuable aspects of pedagogical leadership in secondary education through the methods of project activity] *Ukrainskyi Pedahohichniy zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, 2. 156-161. [in Ukrainian].
19. Marakhovska N.V. (2009) Pedahohichni umovy formuvannia liderskykh yakosti maibutnikh uchyteliv u protsesi navchannia dystsyplin humanitarnoho tsyклу [Pedagogical minds formation of leadership skills of future teachers in the process of learning disciplines of the humanities cycle]: dis... Phd: 13.00.04. 21. [in Ukrainian].